

Abdullayeva Soxibaxon Olimbek qizi

Namangan Davlat Universiteti

1-bosqich tayanch doktoranti

e-mail: Abdullayevas191@gmail.com

[+998905557480](tel:+998905557480)

SHARQ VA G‘ARB ADABIYOTIDA MASALLAR VA ULARDAGI RAMZLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Simvolizm adabiyotning poydevori bo'lib xizmat qiladi va hayotning murakkabliklarini o'rganish uchun nozik ob'ektivni taklif qiladi. Bu tadqiqotda adabiy asarlarda ramziylikning ko'p qirrali o'rni o'rganilib, uning o'zbek adabiyotida namoyon bo'lishiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotda Dilmurod Qur'onov, M.Yo'ldoshev, L.Reznikov kabi olimlarning fikr-mulohazalari asosida timsolning ta'rifi va talqini chuqur o'rganilib, uning axloqiy, ijtimoiy va har tomonlama tahlil qilish orqali tadqiqot turli adabiy janrlarda timsollarning keng qo'llanilishini ochib beradi, uning qadimgi folklordan zamonaviy iboralargacha bo'lgan evolyutsiyasini yoritadi.

Kalit so'zlar: ramz, masal, badiiy obraz, syujet, Gulxaniy, “Zarbulmasal”, Krilov, Ezop.

Абдуллаева Сохибахон Олимбек кызы

научный сотрудник Наманганского

государственного университета

электронная почта: Abdullayevas191@gmail.com

+998905557480

ХАРАКТЕРИСТИКА БАСНЕЙ И ИХ СИМВОЛИКОВ В ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. Символизм служит основой литературы и предлагает тонкую призму, через которую можно исследовать сложности жизни. В данном исследовании изучается многогранная роль символизма в литературных произведениях, особое внимание уделяется его проявлению в узбекской литературе. Основываясь на мнениях таких учёных, как Дильмурод Куронов, М. Ёлдошев, Л. Резников, в исследовании глубоко изучено определение и трактовка символа, а посредством его нравственного, социального и всестороннего анализа выявлено широкое использование символа. Символы в различных литературных жанрах, от древнего фольклора до современного, освещает его эволюцию во фразах.

Ключевые слова: символ, басня, литературный персонаж, система, Гюльхани «Зарбулмасал», Крылов, Эзоп.

Abdullayeva Sokhibakhon Olimbek qizi

Researcher of Namangan State University

e-mail: Abdullayevas191@gmail.com

+998905557480

CHARACTERISTICS OF FABLES AND THEIR SYMBOLS IN EASTERN AND WESTERN LITERATURE

Abstract. Symbolism serves as a foundation in literature and offers a subtle lens through which to explore the complexities of life. In this study, the multifaceted role of symbolism in literary works is studied, and special attention is paid to its manifestation in Uzbek literature. Based on the opinions of scientists such as Dilmurod Kuronov, M. Yoldoshev, L. Reznikov, the definition and interpretation of the symbol is deeply studied in the research, and its moral, social and psychological

aspects are studied through a comprehensive analysis, the study reveals the widespread use of symbols in various literary genres, illuminating its evolution from ancient folklore to modern expressions.

Key words: symbol, fable, literary character, system, Gulkhani “Zarbulmasal”, Krilov, Esop.

Kirish

Adabiyot-hayotning badiiy in’ikosidir [5.30-bet]. Badiiy asarda hayot obrazlar vositasida ifodalanadi. Bu obrazlar gohida hayotda uchrovchi insonlarning tipiklashtirilgan obrazlari, prototiplari bo’lsa, shu bilan bir qatorda, adabiyotlarda uchrovchi hayvonlar, qurt-qumursqalar, qushlar-tabiatsdagi jamiki jonzorlar ham voqelikni ochib berish uchun xizmat qiladi. Badiiy asarda uchrovchi hayvonlar, qushlar va boshqa jonzorlar asarda badiiy ifodalikni oshirish va hayotiy voqelikni majoziy ifodalashda muhim rol o’ynaydi. Majoziylikni ifodalashda ko’chimlar, ayniqsa, ramzlar keng qo’llaniladi va uni masal yoki ertaklardagi yetakchi ko’chimlardan biri desak mubolag’a bo’lmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ushbu tadqiqotda uslubiy yondashuv adabiy timsolni har tomonlama tahlil qilishni, xususan, o’zbek adabiyotida timsollardan foydalanishga e’tiborni qaratishni nazarda tutadi. Dilmurod Quronov, M.Yo’ldoshev, L.Reznikov kabi turli olimlar tomonidan berilgan ta’rif va talqinlar timsollarning adabiyotdagi mohiyati va vazifalarini tushunish uchun ko’rib chiqiladi.

O’zbekiston Milliy ensiklopediyasida ramzga quyidagicha ta’rif berilgan: Ramz (arabcha“ishora qilmoq”) badiiy adabiyotda voqelikni badiiy aks ettirishning shartli usuli; badiiy shartlilik shakllaridan biri. Ramz majozdan farq qilib, mazmuni obrazli qurilishi bilan bog’liq bo’ladi va ko’pma’noliligi bilan ajralib turadi. Ramz barcha

xalqlar folklori va adabiyotida qadimdan mavjud. Ramziy obrazlar muayyan tizimni tashkil etadi va ayrim hollarda ko'pchilik xalqlar adabiyoti va san'atida mushtarak mazmunni ifodalaydi. Masalan, sher-mardlik, tulki-makkorlik, bo'ri ochko'zlik va boshqalar [8.59-b]

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov ramzga quyidagi ta'rif beradi: "Ramz (arabcha-imo, ishora, imlash) simvol, ko'chim turlaridan biri, faqat shartli ravishda va shu matn doirasida ko'chma ma'no kasb etuvchi so'z birikmasi, obrazlilik turi" [1. 245-246-bet].

Tilshunos olim M Yo'ldoshev esa "Ramz-badiiy nutqda hayotiy voqea, tushuncha va predmetlar ifodasi uchun so'zlarni ko'chma ma'noda ishlatilishi" [7. 130-bet], deb ta'rif beradi.

Rus olimi L.Reznikov ta'kidlashicha, "ramz belgining o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan alohida turi hisoblanadi. Ramz tashqi hodisa bo'lib, shartli, lekin o'zining yaqqol obrazi orqali boshqa ma'noni ifodalashga xizmat qiladi. Ramz o'zi aniq, lekin u ifodalayotgan tushuncha u yoki bu ma'noda mavxumdir [4. 304-b].

Ramzlardan adabiyotning barcha janrlari-lirik, epik va dramatik asarlarda keng foydalanilsa-da, ular, aksariyat hollarda, masal va ertaklarda asosiy ko'chim vazifasini o'taydi.

Ma'lumki, masal janrining kelib chiqishi eramizdan oldingi I asrga, Ezop masallariga borib taqaladi. "Masal janri II asrlarda Babriy, Rimda Fyodr (eramizning I asri) Avian (IV asr) tomonidan rivojlantirildi. Masal janri taraqqiyotiga fransuz masalchisi Lafonten (XVII), rus masalchisi I.A.Krilov, Daniyalik masalchisi Golberg (XVIII), Olmoniyalik masalchi Lessing (XIX) katta hissa qo'shdilar [6. 304-bet]".

Masal janri nafaqat g'arbda balki, sharqda ham keng rivojlangan. Bunga misol tariqasida Navoiyning "Hayrat ul-abror", Gulxaniyning "Zarbulmasal"i, ni aytib o'tish mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, masal janri keng tarbiyaviy ahamiyatga ega va kuchli ta'sir ko'rsatuvchi janrdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Tahlil shuni ko'rsatadiki, timsollar, xususan, hayvon va qushlardan foydalanish orqali turli adabiy janrlarda, jumladan, lirik, epik va dramatik asarlarda keng qo'llaniladi. Tadqiqot adabiyotda ramziylik evolyutsiyasini yoritib beradi, uning ildizlarini qadimgi folklordan hozirgi adabiy iboralargacha izlaydi. O'zbek adabiyotidan, xususan, Gulxaniy ijodidan namunalar ramziy tasvirlar jamiyat muammolari, axloqiy ikkilanishlar, inson tabiatini tasvirlashda qanday xizmat qilishini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar

Muhokama adabiy asarlarda ramziylikning ahamiyatini chuqurroq ochib beradi, uning axloqiy saboqlar, ijtimoiy sharhlar va psixologik tushunchalarni etkazishdagi rolini ta'kidlaydi. Sharq va G'arb adabiy an'analari o'rtasidagi qiyoslar chizilgan, ramzlardan foydalanishdagi o'xshashlik va farqlar ko'rsatilgan. Muhokama Gulxaniy va Ivan Krilov kabi aniq adabiy asarlarni tahlil qilish orqali hayvonlar va qushlar kabi ramzlarning jamiyat normalari, insoniy xulq-atvori va axloqiy qadriyatlarini tanqid qilishda qanday qo'llanilishini o'rganadi.

Masallarning o'zagini ramz tashkil qiladi. Masallar orqali jamiyatdagi turli xil illatlar kishilar o'rtasidagi muammoli vaziyatlar, illatlar, kamchilik va nuqsonlarga oyna tutib beriladi, ulardan tegishli xulosalar chiqariladi. Garchi Sharq va G'arb masalchiligida turli ramziy obrazlar turlicha yuk tashisada, ularni alohida tahlil qilinsa, sharq masalchiligida, ayniqsa, Gulxaniyning "Zarbulmasal"ida, kishilar xulq atvori, turmush tarzi ifodalanib kelgan, g'arb masalchiligida, masalan, Ezop, Ivan Krilov masallarida esa ramziy obrazlar orqali insonlar kamchiliklari, illatlarini ifodalab bergan.

Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida barcha masallar tizimli syujetga asoslangan, va murakkab kompozitsiyaga ega. Asarda Gulxaniy o'z davrining eng aktual masalarini badiiy ifodalab beradi, feodal tizim, uning chirib borishi, odamlarning xulq-atvori tanazzuli, mamlakatning vayronligi ramziy obrazlar orqali

ifodalab berilgan. Garchi, asosiy qahramonlari qushlar bo'lsada, asarda yana boshqa hayvonlar tuya, maymun, tulki, eshaklar va hattoki hasharotlarni ham uchratishimiz mumkin (chayon). Bu obrazlarning har biri insonlarga xos harakterlar, turmush tarzini ifodalaydi. Asarda tasvirlanib kelingan har bir obrazlar-qushlar, hayvonlar, hasharotlar-barchasi o'z obrazi orqali yaramas kishilar illatlarini ko'rsatishga xizmat qiladi. Boyo'g'li, Kordon va Yapaloqqush ramzlari jamiyatdagi feodallarga xos ochko'zlik, maqtanchoqlik, shuxratparastlik kabi salbiy xususiyatlarni ifodalasa, yana bir boshqa hayvonlar orqali yalqovlik, kalabinlik, farosatsizlik, manmanlik ramzi bo'lib xizmat qiladi. Bu xususiyatlar ba'zi o'rinlarda qahramonlarning tasviri bilan ochib berilsa, ba'zi o'rinlarda masal so'ngida xulosani o'quvchi chiqaradi.

Masalan, ijobiy fazilatlarni ulug'lovchi va yovuzlikni fosh etuvchi "Tuya bilan bo'taloq [2.17-18-bet]" masalida tuya obrazi orqali erki bo'lmagan, feodallarga qaram bo'lgan insonlarni tasvirlab kelgan va bu ramzi orqali feodallarni kambag'allarga nisbatan rahm-shavqatli, saxovatli bo'lishga chaqiradi. Gulxaniy ushbu masalida "oilasi katta, lekin kulbasida ozuqadan boshqa narsa yo'q"ligini tasvirlash orqali sarbon yashayotga jamiyatda yashashning og'irligini tasvirlaydi. Shu bilan bir qatorda jazirama faslda onasining orqasidan bo'zlab borayotgan bo'taloq, hamda o'zida zarracha ham ixtiyori bo'lmagani sababli bolasini to'ydira olmayotgan ona tuya ramzlari yordami bilan shoir ana shu jamiyatda "qo'lidan hech narsa kelmayotgan qora xalqni arqonda yetaklanayotgan tuya singari jamiyatning oqimiga qo'shilib, hayotini o'zgartirish qo'lidan kelmaydi [2.17-18-bet]", deya tasvirlanadi.

Gulxaniy sarbon, tuya va bo'taloq ramzlaridan o'zi yashayotgan jamiyatdagi tengsizlikni, og'ir va mashaqqatli mehnatni tasvirlaydi. Bunda sarbon o'z g'amidan boshqani o'ylamaydigan amaldorlar, og'ir yuk ostida bo'lgan tuya va ona sutidan mahrum bo'taloq esa kuni qiyinchilikda o'tayotgan, hayoti yorug'likka chiqmayotgan va og'ir mehnatda yashasa-da o'zi istagan hayotiga yetisha olmayotgan odamlarni ramziy obrazi bo'lib xizmat qiladi.

Gulxaniyning “Maymun va najjor [2.15-16-bet]” masalida esa yozuvchi kasb-hunar egalarini ko‘klarga ko‘taradi, qo‘lidan ish kelmasa-da, uni sirini bilmasdan bajarishga uringan va natijada kulgu ostida qolgan odamlarni tanqid qiladi.

Masal Hudhud tilidan Yapaloqqushni sovchilikka kelganini tanqid qilish uchun berilgan, unda najjorning shu darajada hunarining ustasi ekanligini uni Farhodga mengzashidan ma’lum bo‘ladi.

“...Shaxrning zindonidin ozod o‘lub,

Tog‘ning Shirinig‘a Farhod o‘lub...[2.16-bet]”

Lekin, o‘zini najjorga qiyoslagan, biroq, u kabi hunarmand emasligini tan olmagan maymun oxir-oqibatda jismoniy jazo olib sharmanda bo‘lgani qoladi. Bu masal tarbiyaviy-axloqiy ahamiyatga ega bo‘lib, najjor ramzi orqali hunar egalari ko‘rsatib berilgan bo‘lsa, maymun timsoli orqali esa ishning mohiyatini bilmasdan, uni pala-partish bajaruvchi va oxirida sharmanda bo‘luvchi insonlar ko‘rsatib beriladi.

Gulxaniyning “Toshbaqa bilan chayon [2.32-bet]” masalida esa bir-biriga zid va qarama-qarshi ikki obraz berilgan: toshbaqa–aqlli, farosatli, safarlarda ko‘p yurib, ancha tajriba orttirgan, insofli, sodiq va qadrdon do‘st timsoli, chayon esa uning ziddi. U boshqalarga yomonlik qilishdan huzur qiladi, yaxshilikni bilmaydigan kimsalarning ramziy obrazidir.

Gulxaniyning “Zarbulmasal” asarida berilgan masallardagi ramziy obrazlarni tahlil qilganimizda unda qisqa masallar va kam sonli obrazlar orqali tarbiyaviy-axloqiy masalalar, jamiyatdagi muammolar ko‘tarilib chiqilganini ko‘rishimiz mumkin.

G‘arb adabiyotida yozilgan masallar esa Gulxaniy masallaridan shakl jihatidan bir muncha farq qiladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ezop masallari qisqa va lo‘nda, shu bilan bir qatorda xulosa masal yakunida berib o‘tiladi. Krilov masallarining deyarli barchasi she’riy shaklga solingan. Ammo, masallardagi keltirilgan ramziy obrazlarga qaradigan bo‘lsak, Ezop masallarida, hayvonlardan tortib, yunon xudolarini ham uchratishimiz mumkin.

Misol uchun, Ezopning “Tulki va echki [10. 7]” masalida o‘raga tushib ketgan tulki ayyorlik bilan yo‘ldan o‘tib ketayotgan echkini aldab, uni ustidan sakrab o‘radan chiqib ketadi. Birovning maslahatiga quloq solib, o‘zi qiyin vaziyatga tushib qolgan odamlarni echki obrazi bilan tasvirlasa, tulki har doimgidek ayyor odamlar ramzini ifodalab kelgan. “Tulki va uzum [10.6]” masalida esa, tulki ramzi o‘zi uddalay olmayotgan va bu uchun vaziyatni doim aybdor qilib ko‘rsatuvchi odamlarni tasvirlasa, “Dumsiz tulki [10.8]” masala orqali bu ramziy obrazi bilan yaqin odamlari manfaatini emas, faqat o‘zini shaxsiy manfaatini o‘ylab boshqalarga maslahat beruvchi insonlarning harakterini ochib beradi.

G‘arb adabiyotining yana bir mashxur masalnavisi, Krilov, o‘z masallarini hayotida ko‘rgan voqea-hodisalarga asoslagan holda yozadi. U Ezop va boshqa G‘arb adabiyotining masalnavislarining ijodini o‘rganib, ularning syujetidan foydalangan holda, rus voqeligi bilan bog‘liq holda masallar yaratadi [3. 5-6-bet]. Ivan Krilov o‘z masallari bilan jahon masalchilik an‘anasini yuqori cho‘qqiga olib chiqadi. Uning masallari xalqchil bo‘lib, unda u xushomadgo‘y, bilimga befarq, nodon, ikkiyuzlamachi, noshud odamlarni ko‘rsatib beradi.

Masalan, “Tuxmatchi va ilon” [3.8-bet] masalida Krilov, tuxmatchilik qanday yomon illat ekanligini do‘zaxda hattoki ilon ham tuxmatchilarga yo‘l berganidan ko‘rishimiz mumkin. Ma’lumki, asarlarda ilon obrazi bir-biriga umuman qarama-qarshi bo‘lgan insonga xos harakterni ochish uchun xizmat qiladi. Ularning biri donolik bo‘lsa, ikkinchisi insonlarga yomonlik qilishdan qaytmaydigan odamlar ham ilonga o‘xshatiladi, xattoki, tilimizda “ilonni yog‘ini yalagan” sifatini boshqalarga har qanday usulda bo‘lsa ham yomonlik qiladigan odamlar uchun ishlatiladi. Krilov ilondan ham yomonroq odamlar borligini masalga ilon ramzini kiritish orqali yoritib beradi.

Tulki obrazini boshqa masalnavislar masallarida uchratganimizdek, Krilov masallarida ham ko‘rishimiz mumkin. Uning “Tulki va qarg‘a” [3. 15-bet] masalida tulki ayyor, ishini qanday usulda bo‘lsa ham yakunlash uchun yolg‘ondan ham

tiyilmaydigan odamlarni ko'rsatiladi. Qarg'a ramziy obrazi bilan esa xushomad va maqtovg'a och va natijada ayyor odamning tuzog'iga tushib qolgan odamlarni tasvirlaydi. Xuddi shunday tulki ramziy obrazi uning boshqa masali "Tulki va uzum" masalida ham uchraydi. Shunday zaif odamlar borki, ular o'z maqsadiga erisha olmay, butun muammo o'zlarida — dangasalik va qo'rqqoqlikda ekanini tan olish o'rniga, o'zlari xohlagan narsadan bahona yoki qandaydir nuqson izlay boshlaydilar. Bunday odamlarni Krilov shunchaki tulki bilan solishtirmaydi. Bu g'alati, ayyor, o'z-o'zidan biror narsa yaratishga qodir emas, boshqalar yaratgan narsadan yashashga odatlangan xususiyatlariga ega hayvon. Muallif ushbu masali bilan maqsadga erishish uchun unga intilish va harakat qilish kerakligini ta'kidlaydi. Ushbu ertakdagi tulki uzum atrofida aylanib yurdi va uni olish uchun deyarli hech narsa qilmadi. Muallif odamlardagi dangasalikni, ularning muvaffaqiyatsizliklariga bahona izlashni masxara qiladi [9].

Krilovning mashxur "Kvartet" [8] masali esa aslida har qanday ishda insonning qobiliyati, bilimi va tajribasi muhim ahamiyatga egaligini, mahorat va musiqiy bilimga ega bo'lmasa, ayiq (shuningdek, eshak, echki va maymun) nota va asboblarni ming xil uslubda taxlab chiqishsa ham, yaxshi musiqachi bo'la olmasligini ta'kidlasada, uning zamondoshlari bu masalni Davlat Kengashining to'rtta bo'limi rahbarlarini, ularning o'zaro hamkorlikdagi sa'y-harakatlarini muvofiqlashtira olmaganliklarini tanqid qilgan yoki Krilov „Ruscha so'zni sevuvchilarning suhbatlari“ adabiy to'garagi yig'ilishlari raislarini masxara qilgan, deb taxmin qilishgan, sababi bu rahbarlar ham masaldagi hayvonlar singari to'rtta bo'lgan deyishadi [8]. Umuman olganda Krilov masallarida hayotiylik, o'zi yashagan davr nafasi ufurib turadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot badiiy ifoda va ijtimoiy aks ettirish uchun kuchli vosita sifatida adabiyotda ramziylikning doimiy dolzarbligini ta'kidlaydi. Ramziy tasvirlar adabiy rivoyatlarni boyitishda davom etib, o'quvchilarga insoniy holat va

borliq murakkabliklari haqida chuqur tushunchalar beradi. Ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlar turli madaniyatlar va davrlardagi adabiy simbolizmning madaniy, falsafiy va psixologik jihatlarini tushunishimizni chuqurlashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.Quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lug‘ati. Toshkent. Akademnashr-2013. 245-246-b
2. Gulxaniy. Zarbulmasal. “O‘qituvchi” nashriyoti. Toshkent-1972.
3. I.A.Krilov. Masallar. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 1980.
4. Резников Л.О. Гнесиологические вопросы семиотики. М., 1979. – 304 бет.
5. To‘xta Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent-2002. 30-bet
6. Xolmatov Sh.K. Adabiy janrlar poetikasi (Masal janri). [leksiya tekstlari] - Samarqand, 1980.
7. Йўлдошев М.М. Бадиий матннинг лисоний таҳлили: Методик қўлланма. — Т. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий Кутубхона нашриёти, 2010. –130б.
8. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi-O‘zbekiston Davlat nashriyoti.-2004. 7-jild.

Axborot resurs-manbaalari

9. [Kvartet masali - Vikipediya \(wikipedia.org\)](https://wikipedia.org)
10. [Tulki va uzum“ masali - Vikipediya \(wikipedia.org\)](https://wikipedia.org)
11. www.kitob.uz.- Respublika bolalar kutubxonasi